

Марія Пірен,

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри державної політики
та управління політичними процесами НАДУ,
заслужений діяч науки і техніки України

Соціальна відповідальність політико-управлінської еліти за умов демократизації управління в Україні (на досвіді ЄС)

Здійснено аналіз теоретико-методологічних засад дослідження соціальної відповідальності як суспільного феномена. Показано роль політико-управлінської еліти за демократизацію управління в Україні, враховуючи досвід країн ЄС на сучасному етапі трансформаційних перетворень. Запропоновано механізми формування соціальної відповідальності еліти за демократизацію суспільства.

Ключові слова: відповідальність, моральна відповідальність, політико-управлінська еліта, механізми демократизації, соціальна відповідальність.

The analysis of theoretical-methodological bases of research concerning the social responsibility as public phenomenon is carried out. The role of political-administrative elite for democracy of administration in Ukraine is shown, taking into account the experience of the EU countries at the present stage of transformations. The mechanisms of the social responsibility for democracy of a society elite are offered.

Key words: the responsibility, moral responsibility, political-administrative elite, democracy mechanisms, social responsibility.

Постановка проблеми. Політична історія людства переконливо свідчить: домінуючою тенденцією розвитку цивілізації є поступова демократизація суспільного життя, де демократизація управління є стрижневою основою відповідального ставлення політико-управлінської еліти до своїх соціальних обов'язків, тобто є соціально відповідальною.

Аналіз досліджень і публікацій. Для категорійного обґрунтування поняття соціальної відповідальності варто звернутися до філософських концепцій, оскільки філософські категорії виступають базовою ціннісною основою всіх суспільних феноменів, крізь яку людина сприймає й оцінює навколишній світ. Великої уваги й значущості відповідальності як однієї з найвищих цінностей надавали В.Віндельбанд, Г.Гегель, Г.Герц, Г.Йонас, Ж.-Ж.Руссо, Л.Фейєрбах, І.Кант, Е.Фромм та інші класики науки.

Серед досліджень соціальної відповідальності особливо виділяються праці таких вітчизняних учених: Я.Вариводи, І.Кресіної, А.Коваленка, М.Краснова, В.Мельниченка, М.Самуйліка, В.Торяника, І.Черленяка та ін.

Однак до цього часу в науковій літературі немає чітко окресленого поняття соціальної відповідальності.

Мета статті - показати в історичному контексті підхід дослідників до осмислення проблеми соціальної відповідальності, дати її визначення та згідно з українськими реаліями використати досвід країн ЄС.

Виклад основного матеріалу. Поняття відповідальності в історичному контексті уперше з'являється в англійській та французьких мовах в епоху буржуазних революцій. Предметом обговорення серед науковців категорія відповідальності стала наприкінці XIX - на початку XX ст. Майже всі дослідники прагнули пов'язати відповідальність, яка історично виникла в межах західної цивілізації, з певними її здобутками. Так, Р.Маккіон пов'язував її зі становленням демократичного ладу в Західній Європі, Х.Йонас - з розвитком науки, Х.Ленк та К.Мітчелл - із посиленням технологізації та індустріалізації західного суспільства, а П.Друкер - з розвитком ринкових відносин. Але зрозуміло, що об'єктивну появу цього загального поняття не можна зводити до лише однієї окремої причини. Соціальна відповідальність об'ємиста, затребувана всіма сферами суспільного буття, тому вона виступає як суспільний феномен.

Втім дослідження джерел виникнення поняття відповідальності дає змогу встановити, що воно виникає власне в політичному дискурсі, у державному праві, звідки поширюється на інші галузі права, на сфери науки й техніки в процесі цивілізаційних змін та, зокрема, змін у суспільстві.

Суспільна відповідальність як елемент суспільно-політичних відносин стверджувалася в основному паралельно становленню й еволюції самих суспільно-політичних відносин.

Це засоби впливу на суб'єктів влади і їхню політику, що дають можливість домагатися корегування або зміни політичного курсу, відсторонення від влади недостойних і нездатних управляти суспільно-політичними процесами діячів. Тут і право вільної критики будь-яких суб'єктів влади, опору їхньому беззаконню, вираження невдоволення, негативної оцінки, недовіри, невиконання "злочинних" указів і наказів тощо.

У вітчизняній науці суспільна відповідальність традиційно була одним із визначальних принципів функціонування державного механізму. На відміну від західної політичної традиції, в українському суспільстві соціальна відповідальність розумілася не стільки як відповідальність влади перед громадянами, скільки як відповідальність кожного, від підданого до правителя, перед державою. Про це сказано ще в Конституції Пилипа Орлика (1710 р.).

Е.Фромм підкреслює необхідність відповідальності за власне існування. За Е.Фроммом, відповідальність співвідноситься з такими гуманістичними цінностями, як турбота, повага, професія, любов, свобода. Він розрізняє поняття "відповідальність" і "обов'язок", проводячи паралель з авторитарною та гуманістичною совістю. Таким чином, відповідальність має позитивний відтінок і є категорією свободи, а обов'язок - категорією несвободи [5, с. 376].

Значного поширення проблема визначення відповідальності як найголовнішої цінності технологічної цивілізації набула в працях німецько-американського філософа Г.Йонаса, науково-філософський доробок якого має величезний вплив на свідомість нашого часу. За Г.Йонасом, відповідальність - категорія, спрямована в майбутнє та проголошена найвищою моральною цінністю XXI ст. [2].

Саме соціальна відповідальність, оскільки вона пронизує всі сфери життя від особистої до всіх сфер суспільного буття, є дуже складним поняттям. Тому у визначенні соціальної відповідальності слід урахувати два чинники, які доповнюють один одного і є інтегруючими складовими етики загалом. Такими чинниками є об'єктивний, який має справу з розумом, і суб'єктивний, пов'язаний із почуттям [1, с. 133]. Г.Йонас виділяє різні типи відповідальності, які найбільшою мірою поширені в суспільстві: природна і штучна (договірні), горизонтальна й вертикальна; легальна та моральна тощо [2].

Самовіддана боротьба європейських народів, особливо за останні 3-4 століття і перш за все в XX ст., посилила у світі тенденцію до підвищення соціальної відповідальності владних інститутів за управління суспільством.

Реалізація європейського вибору в Україні передбачає перехід до стандартів європейського врядування, а в його рамках запровадження належного управління як стрижневої основи демократизації суспільства, утверджуючи соціальну відповідальність у соціальній державі європейської моделі та європейського врядування в ній.

Під європейським врядуванням слід розуміти багатовекторну систему прийняття та впровадження рішень, вироблення європейської політики та багаторівневе управління за участю багатьох "гравців" (європейських інституцій, національних органів державного управління, європейських політиків, представників регіональних та місцевих органів влади, активістів громадянського суспільства, захисників інтересів великого капіталу та малого бізнесу).

Серед численних ініціатив ЄС, спрямованих на удосконалення управління та інституційний розвиток соціальної держави європейського взірця, є створення в 1981 р. Європейського інституту державного управління (ЕІРА); заснування Європейської мережі державного управління (ЕРАП) з метою надання можливості професіоналам з державного управління обмінюватися досвідом і знаннями.

У 1992 р. за Маастрихтським договором з метою недопущення неналежного управління в ЄС введено посаду Європейського омбудсмена, який обирається Європейським парламентом. За ініціативою омбудсмена інструментом у системі управління ЄС стає "Кодекс належної адміністративної поведінки Європейського омбудсмена" як типовий документ, у якому узагальнюється кращий досвід управління.

Більш-менш досконалу форму соціально-політична відповідальність політико-управлінської еліти як суспільного феномена набуває в процесі

динаміки суспільних змін. Діючи тут соціальні норми більш різноманітні, що й зумовлює існування кількох видів соціальної відповідальності: політичної, юридичної, моральної та професійної. Сутність соціально-політичної відповідальності полягає в обов'язку індивіда виконувати відповідні політичні, юридичні й моральні вимоги, які висуваються йому суспільством, державою, колективом. Діючи відповідально, людина має, з одного боку, правильно вибрати соціальні орієнтири, з другого - використовувати всі наявні можливості, досвід, а також враховувати наслідки своїх дій, формувати та утверджувати в суспільстві культуру соціальної відповідальності

Класифікація соціальної відповідальності залежить від сфери соціальної діяльності в суспільних нішах соціальної держави, у зв'язку з чим виділяють таку типологію відповідальності: політичну, моральну, громадянську, юридичну і т.ін.

Політична відповідальність витікає із особливостей політичних відносин і регулювання їх норм у соціальній державі. Ці відносини виникають між класами, націями, державами в процесі взаємодії. Своєрідність політичної відповідальності полягає в тому, що вона наступає не тільки у разі вини політичної дії, але й за неумілість, пристосовництво, кон'юнктурність, нерозважливість у питаннях політики і т.ін. Їх сутність - заперечлива оцінка політичної провини політика з боку певного класу, групи чи суспільства в цілому [4].

Моральна відповідальність має досить широку сферу діяльності, тісно переплітається з соціальною сферою і правовою культурою в соціальній державі. Її важливою властивістю є осудливе ставлення до порушника соціальних норм, яке складається в суспільстві чи колективі, негативна оцінка вчинку, який протирічить нормам моралі та права, що утвердилися в суспільстві і визначаються суспільством як норма, на яку слід зважати на основі традицій та законів у соціальній державі.

Ці норми моралі безпосередньо виходять із загальнонародних уявлень про добро і зло, справедливість і чесність, гідність та добродійність тощо. Тому дані норми виступають критерієм соціальної оцінки певних якостей особистості порушника, групи, колективу.

Професійна відповідальність пов'язана з видами діяльності суб'єкта: педагогічною, лікарською, науковою, судовою, політичною, управлінською тощо.

Цивілізаційний розвиток ХХ ст. привів не тільки до багатьох відкриттів, позитивних змін, але й до величезної кількості негативу, що вплинув на екологічні зміни та негаразди в людському суспільстві. У ХХІ ст. відповідальність стає основною моральною цінністю, яка поширюється на всі сфери й аспекти приватного, суспільного й політичного життя, охоплює масштаби всієї планети та спрямована в майбутнє.

Зауважимо, що соціальна відповідальність виникає як ознака владно-управлінських стосунків саме в демократичних соціальних державах, зокрема країн ЄС.

У сучасній інтерпретації поняття соціальної відповідальності розуміється багатьма як форма реалізації соціального контролю за поведінкою особистості, критерій співвідношення кінцевого результату і наміченої мети, політичних, юридичних, соціальних та інших відносин.

Формування демократичної, соціальної держави та громадянського суспільства в ній та сучасна політична ситуація в Україні активізували проблему соціальної відповідальності. Двостороння відповідальність у суспільних відносинах, а саме державної влади та громадянина в процесі розвитку демократії стає важливим психологічним чинником соціальної соціалізації громадян України.

Про стан соціальної відповідальності в сучасному українському суспільстві засвідчують результати національного опитування "Громадська думка в Україні - 2009" Омнібус (табл. 1) [5, с. 521].

Таблиця 1

Чи несе Ви особистісну відповідальність щодо стану справ в Україні?

№ з/п	Відповідь	%
1	Так, несучу	2,3
2	Частково несучу	21,2
3	Не несучої жодної відповідальності	62,9
4	Важко відповісти	13,5

Отже, не тільки еліта, але й громадяни не мають сформованої соціальної відповідальності за стан справ в Україні, про що засвідчили 62,9% респондентів.

Про проблеми соціальної відповідальності політико-управлінської еліти іде мова постійно, але особливо активно - в процесі демократизації суспільства. До прикладу, взяти хоча б старання уряду В.Януковича після виборів 2010 р. У такі моменти роль політико-управлінської еліти стає винятково важливою, якщо не вирішальною, оскільки саме вона - еліта - повинна сформулювати відповіді на виклики, поставлені суспільно-політичним розвитком щодо демократичних змін, оскільки кращих від демократії форм ще цивілізаційний розвиток не запропонував.

Сьогодні увесь світ перебуває в стані переходу від колишньої біполярної системи до нової, контури якої лише визначаються. Колишні постсоціалістичні країни Центральної Європи та Балтії приєдналися до Європейського Союзу - спільноти країн соціально відповідальних суспільств розвинутої демократії. Про свій європейський вибір оголосила й Україна, тому проявляти культуру соціальної відповідальності в дії бажано з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу та власного історичного досвіду.

Для того щоб стати гідним членом європейської спільноти, Україні вкрай необхідно виробити власну "соціальну модель" європейського типу.

Авторитетні європейські фахівці виокремлюють чотири основних напрями наукової інтеграції "європейської соціальної моделі":

Перша - це тлумачення розвиненої й у принципі загальнодоступної системи соціальних гарантій провідних країн Західної Європи як своєрідного зразка, нормативу та програмної мети європейського єднання.

Друга - більше орієнтується на фіксацію принципів функціональних засад: принцип вільної конкуренції, визнання соціального зближення та солідарності, сприяння утвердженню соціальної справедливості, підтримку громадянами державної соціальної політики, стабільність соціально-політичних інституцій.

Третя - це тлумачення "європейської соціальної моделі" як своєрідної політичної стратегії, що підштовхує інтеграційний процес, забезпечує "народну легітимацію" європейського єднання, є "політичним проектом" або "політичною стратегією", що сприяє зміцненню загальноєвропейської ідентичності й гарантує політичну підтримку євроінтеграційного процесу.

Четверта - це компаративістська, визначення системних відмінностей, регіональної своєрідності європейського соціального проекту. Цей підхід розглядає "європейську соціальну модель" як "творіння", що розвивається, прогресує "з погляду як старих, так і нових країн-членів" [8, с. 9].

Однак слід мати на увазі, що "європейська соціальна модель" ні на політичному, ні на науковому рівні ще не є чітко означеною концепцією. Європейські стандарти - це "рамкові умови", норми поведінки громадян, інститутів і держави загалом, закріплені авторитетом права, підтримані силою закону в країнах ЄС.

У сучасному розумінні політико-управлінська еліта соціальну відповідальність пов'язує зі стандартами ЄС та його демократичними цінностями, оскільки демократія, європейський досвід країн ЄС передбачає правову державу, соціально орієнтовану економіку, гідний рівень життя населення, захист приватної власності, свободу підприємництва, розвинене громадянське суспільство тощо.

Про демократизацію в Україні засвідчує стан задоволення тим, як вона функціонує в Україні (табл. 2) [5, с. 515].

Таблиця 2

Наскільки Ви задоволені тим, як функціонує демократія в Україні?

№ з/п	Відповідь	%
1	Зовсім незадоволений	36,9
2	Переважно незадоволений	27,9
3	Переважно задоволений	17,5
4	Цілком задоволений	1,4
5	Важко відповісти	16,3

Цілком задоволених демократичними діями та змінами виявилось 1,4% респондентів, переважно задоволених - 17,5%, незадоволених 36,9% і переважно незадоволених 27,9%.

Головний виклик слабкого просування демократичних змін для України, як відзначають експерти, міститься не ззовні, а всередині, має внутрішній характер і полягає в невідповідності її сучасного стану прийнятним у демократичному світі критеріям. На цей виклик нинішня політико-управлінська еліта України наразі не відповідала. Адже на те й існує еліта, щоб показати суспільству механізми розв'язання проблем, що постали, консолідувати його і повести за собою. Наша еліта до цього не готова, оскільки спрямувала зусилля не на державотворення, а на "сварки" та корпоративні інтереси (то на газові проблеми, то на прибуток).

Висновки з даного дослідження та рекомендації. Отже, соціальна відповідальність - це вимога до людини, яка полягає в здатності передбачати результати власного вибору, об'єктивно оцінювати свої дії та аналізувати їх. Для соціальної відповідальності велике значення має вибір як основи для дії, від якого залежить розвиток особистості. Моральний вибір і відповідальність є проявом свободи в тому випадку, коли служать суспільному прогресу в соціальній, демократичній державі.

Як формувати соціальну відповідальність політико-управлінської еліти в Україні на даному етапі трансформаційних перетворень? Можна запропонувати такі механізми:

- постійне вдосконалення законодавства, яким обумовлюються норми соціально відповідальної поведінки;
- стимулювати розвиток соціального діалогу, через який можна виходити на домовленості між суб'єктами суспільства, порушувати питання про покращання соціальних умов, норм, гарантій громадян;
- направляти суспільство на потребу формувати творчу особистість, спрямувати зусилля на формування особистості, для якої соціально відповідальна поведінка стала б внутрішнім переконанням та нормою життя.

Ці завдання є надзвичайно важливими і водночас надзвичайно складними, адже вони передбачають комплекс цілеспрямованих та добре скоординованих впливів з боку всіх прогресивних сил суспільства, їх потрібно вивчати та утверджувати в практику управління.

Перспективи подальших досліджень. Зазначимо, що саме проблема взаємодії чинників соціальної та управлінської відповідальності в соціумі, зокрема у сфері формування механізмів ефективної системи політичного керівництва та державного управління в Україні, вивчена ще недостатньо, та й практика демократизації управління в суспільно-політичних нішах ще тільки почала реалізовуватися. Тому є велика затребуваність більш глибокого дослідження соціальної відповідальності еліти за демократизацією всієї системи управління в Україні, враховуючи досвід країн ЄС.

Список використаних джерел

1. Агапонов А. К. Региональное и местное самоуправление: вопросы ответственности / А. К. Агапонов // Социолог. исслед. - 2002. - № 2. - С. 42-43.
2. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Г. Йонас. - К. : Лібра, 2001. - 400 с.
3. Пірен М. І. Проблеми професійної відповідальності політико-владної еліти в Україні / М. І. Пірен // Соц. психологія. - 2007. - № 3. - С. 29-35.
4. Пірен М. І. Публічна політична діяльність : навч. посіб. / М. І. Пірен. - К. : НАДУ, 2009. - 288 с.
5. Українське суспільство 1992-2009. Динаміка соціальних змін : за ред. д.е.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. - К. : Ін-т соціології НАН України, 2009. - 560 с.
6. Фромм Э. Психоанализ и этика / Э. Фромм. - М. : ООО "Изд-во АСТ-ЛТД", 1988. - 568 с.
7. Черленяк І. Політична відповідальність як категорія державного управління / І. Черленяк // Вісн. НАДУ. - 2006. - № 2. - С. 73-81.
8. Горенко О. Європейська соціальна модель і європейські перспективи України / О. Горенко / Віче. - 2009. - 20 жовт. - С. 8-10.

Валентина Карлова,

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри соціальної
і гуманітарної політики НАДУ

Національна ідея сучасної України: проблеми та перспективи формування

У межах статті з'ясовується роль національної ідеї в державотворенні, визначаються проблеми та перспективи формування національної ідеї сучасної України, обґрунтовується її змістовне наповнення.

Ключові слова: національна ідея, українська національна ідея, нація, ідеологія, інтегративна ідеологія, цінності.

Within the limits of the article the role of national idea in the state formation is defined, the problems and prospects in forming of national idea of modern Ukraine are determined, its rich substantial content is grounded.

Key words: national idea, Ukrainian national idea, nation, ideology, integrative ideology, values.

Постановка проблеми. Після проголошення незалежності перед Україною об'єктивно постало питання про необхідність формування нового змісту національної ідеї, яка б стала чинником консолідації українського суспільства, формування відповідного рівня національної самосвідомості й ідентичності громадян країни, духовною основою державотворення. Проте до цього часу в суспільстві існує ідейно-ціннісний вакуум щодо розуміння